

УДК 94 (477) «1941 – 1945» – 0.58.244
DOI: 10.31651/2413-8142-2021-25-Perehrest-Titika

О. Г. Перехрест

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8606-4213>
e-mail: kaf.vsesvit@ukr.net

О. О. Тітіка

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3632-7534>
e-mail: cherkassy_2013@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Перехрест О. Г., Тітіка О. О. Український селянський фактор у німецько-радянській війні 1941 – 1945 рр. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 30-42. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Perehrest-Titika

УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНСЬКИЙ ФАКТОР У НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ 1941 – 1945 РР.

У статті зроблено аналіз українського селянського сегменту німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр., надано оцінку місця і ролі українського селянства в перемозі над нацистською Німеччиною. Оцінено його внесок у зміцнення обороноздатності країни та формування Збройних сил СРСР, забезпечення фронту і тилу продовольством та промисловості сировиною, участь у русі Опору окупантам, трудову звитягу в процесі відбудови економіки та соціальної інфраструктури в умовах війни, трагічні наслідки війни для сільського соціуму.

Ключові слова: німецько-радянська війна, українське селянство, сільське господарство, форми участі селянства у боротьбі з загарбниками, внесок селянства у перемогу, трагічні наслідки війни для селянства.

Постановка проблеми. Серед найважливіших проблем вітчизняної історії особливе місце належить тим, що пов'язані з історією українського села періоду 1941 – 1945 рр. Це зумовлено тим, що його економічний і людський потенціал був одним із основних чинників, котрі визначили перебіг та наслідки військового протиборства СРСР і Німеччини. Обидві воюючі сторони значною мірою залежали від сировинних, продовольчих і трудових ресурсів України. Український сільський соціум став важливим джерелом комплектування бойових частин Збройних сил СРСР і формувань антинацистського руху Опору. Своєю бойовою і трудовою звитягою і жертвовністю українське селянство зробило вагомий внесок у перемогу над загарбниками. У контексті зазначеного особливо актуальним є аналіз українського селянського сегменту німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. й визначення ролі українського селянського фактора в означеній війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміни в теоретико-методологічних підходах до вивчення воєнної проблематики та розширення можливостей джерельного забезпечення в умовах трансформації радянського суспільства та здобуття Україною незалежності позитивно позначилися на стані наукових розробок історії українського селянства 1941 – 1945 рр. У результаті в сучасній вітчизняній історіографії існує значний блок праць, в яких на матеріалах усієї України або окремих регіонів і областей охарактеризовано внесок українського селянства у зміцнення обороноздатності й економіки радянської держави в роки війни, показано напружену працю селян на початку війни та в період відбудови після визволення території республіки, функціонування сільського соціуму в екстремальних умовах війни

та окупації, узагальнено трагічні наслідки воєнної доби для українського села. Найґрунтовніше висвітлення означена проблематика одержала в фундаментальних колективних працях «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.» [1], «История Украинской ССР» [2], «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 рр.» [3], «Політична історія України. XX століття» [4], «Історія українського селянства» [5], «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття» [6] та дослідженнях М. Ковалю [7], О. Лисенка [8], О. Перехреста [9, 10], В. Кучера і О. Потильчака [11] та ін. Водночас, у зв'язку із спробами в останні десятиліття окремих вітчизняних політичних сил і науковців переглянути підсумки війни для України, є нагальна потреба подальшого наукового осмислення українського селянського фактора у німецько-радянській війні.

З огляду на зазначене, **метою** заявленої публікації є узагальнене визначення місця і ролі українського селянства в німецько-радянській війні 1941 – 1945 рр., оцінка як величі його подвигу у воєнну добу та внеску в розгром агресорів, так і трагедії сільського соціуму, пов'язаної з величезними матеріальними і людськими втратами. Результати цього дослідження дадуть змогу суттєво доповнити знання з вітчизняної історії воєнної доби загалом й історії українського селянства цього періоду як цілісного та багатомірною явища зокрема.

Виклад основного матеріалу. Напередодні й наприкінці німецько-радянської війни сільські мешканці склали більшість серед населення УРСР. Станом на 1 січня 1941 р. із загальної чисельності населення УРСР у 40 171 тис. осіб сільське населення складало 27 231 тис. осіб або

66, 5 %, а станом на 1 січня 1945 р. із загальної чисельності населення у 27 381,5 тис. осіб сільське населення складало 19 815, 8 тис. осіб або 72, 4% [12, 14, 16; 13, 7].

Напередодні війни сільське господарство УРСР було одним із основних виробників рослинницької й тваринницької продукції в СРСР. Зокрема, Україна давала понад 21% виробництва пшениці, третину ячменю, понад 50% кукурудзи, 74% цукру [10, 90]. У 1940 р. усі категорії господарств виробили 1127 тис. т м'яса і сала, 7114 тис. т молока, 3273 млн шт. яєць, 13,5 тис. т вовни [14, 264]. На початок 1941 р. державні запаси продуктів харчування та фуражу в Україні становили 6, 162 млн т, що давало змогу забезпечити піврічні потреби радянських Збройних сил на випадок війни [3, 526].

Досить значними були і матеріально-технічні ресурси аграрної галузі. Парк тракторів нараховував 90 519 одиниць, зернозбиральних комбайнів – 31 150, вантажних автомобілів – 54 900 [12, 227; 13, 45, 110 зв, 111, 111 зв, 112]. Переважна більшість цієї техніки зосереджувалась у 1220 МТС. Загальний обсяг виконаних МТС у 1940 р. тракторних робіт у колгоспах становив 47 319 тис. га [13, 110]. У власності колгоспів була й велика кількість інвентарю, який використовувався за допомогою живого тягла: 712 485 плугів, 260 042 культиваторів, 158 509 сівалок, 172 990 жаток, 27 993 луцильники, 12 062 молотарки, 24 851 сінокосарка, 63 435 зернових трієрів і сортувальників та ін. [13, 46]. Потенціал аграрної галузі України значною мірою визначав економічну й геополітичну міць СРСР. Володіння ним, особливо у воєнні часи, дозволяло б вирішувати важливі стратегічні та воєнні завдання, втрата ж означала б не просто арифметичну втрату – це завдало б тяжкого удару по всій господарській системі СРСР, що незабаром і сталося. Значення сільськогосподарського потенціалу України добре розуміли обидва диктатори – і Сталін, і Гітлер. При цьому, якщо для Сталіна він був реальністю, то для Гітлера до певного часу – мрією. Цей фактор, виходячи із початкових задумів Гітлера, був одним із головних у тому, що його війна з СРСР була й війною за Україну. Саме за рахунок України керівництво Райху розраховувало розв'язати одну із стержневих проблем – створити необхідну матеріальну базу, у першу чергу сировинну і продовольчу, для здійснення своїх геостратегічних планів.

Соціальна інфраструктура українського села напередодні німецько-радянської війни характеризувалася позитивними зрушеннями у розвитку медичної, освітньої та культурно-просвітньої сфери. На початку 1941 р. у сільській місцевості функціонувало 24 334 медичних закладів, 25 501 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалось 4443,3 тис. учнів, 21 852 клубів та 16 835 бібліотек з книжковим фондом 11 566,6 тис. примірників [10, 108-109, 111-112]. Однак мережі закладів названих сфер, на роботі яких негативно позначалася їхня надзвичайно слабка матеріальна база, погане фінансове, матеріально-технічне й кадрове забезпечення, було недостатньо для належного забезпечення населення медичним, освітнім та культурним обслуговуванням.

В інших сферах соціальної інфраструктури суттєвих змін на краще фактично не сталося. Так, надто низьким залишався рівень торговельного

обслуговування, незначною була мережа закладів побутового обслуговування.

Однією з найбільш складних залишалася проблема житлового забезпечення населення. Хоча сільські жителі в основному мали власне житло, однак їх житлово-побутові умови залишалися на низькому рівні. Не відповідав потребам жителів села і рівень поштового та телефонного зв'язку, рідкістю у селянських оселях було радіо. Загалом на низькому рівні був благоустрій сільських населених пунктів. У сукупності такий стан у соціальній інфраструктурі зумовлював великі труднощі для селян у задоволенні життєво необхідних потреб.

З початком війни функціонування аграрної галузі відбувалося в екстремальних умовах, зумовлених стрімким наближенням фронту, вилученням із виробничої сфери внаслідок мобілізації до діючої армії найбільш працездатної частини сільського населення – чоловіків, а також великої кількості людей, техніки й живого тягла для потреб армії та будівництва оборонних рубежів, для роботи в промисловості та на транспорті. Особливо відчутною була втрата механізаторів і спеціалістів. Із кожної МТС на фронт пішло 60 – 70% працівників.

Все це ускладнювало проведення сільгоспробіт. І все ж селяни, особливо у віддалених від фронту регіонах, ціною неймовірних трудових зусиль, самовіддано працюючи від зорі до пізнього вечора переважно вручну забезпечували виконання визначених державою обсягів збирання врожаю й поставок зерна та іншої продукції для фронту і тилу. Зокрема, вже на початок жовтня 1941 р. у 15 східних областях на заготівельні пункти було здано 143 249 тис пудів зерна, сотні тисяч тонн картоплі, овочів, технічних культур, майже 168 тис. т м'яса. Крім здачі продукції заготівельним організаціям колгоспи постачали хліб, продовольство, фураж безпосередньо частинам Червоної армії. Наприклад, лише по Запорізькій області військовим частинам було передано 147 573 т продовольчого та фуражного зерна [9, 11-12]. У кінці 1941 р. – червні–липні 1942 р. селяни неокупованих районів республіки продовжували господарювати в надзвичайно складних прифронтових умовах й змогли зібрати частину врожаю 1941 р., виконали основний обсяг весняних польових робіт, відновили роботу тваринницьких ферм, які давали хоча й небагато, але надзвичайно цінної продукції. Але господарська діяльність в неокупованих районах була порушена подальшим розвитком воєнних дій і повною окупацією території України.

У початковий період війни було здійснено масштабне перебезування у східні райони СРСР ресурсів сільського господарства республіки. За період від 1 липня до 23 жовтня 1941 р. вдалося вивезти за межі України 1936,9 тис. т зерна і зернопродуктів, 4,9 тис т насіння овочевих культур, 662, 2 тис шт. шкір сировини, 2157 т шерсті та ін. [10, 137]. Ціною неймовірних зусиль десятків тисяч селян вдалося врятувати від ворога значну частину техніки та худоби й поставити на службу обороні. Однак кінцеві результати евакуації унаслідок великих втрат, зумовлених надзвичайно складними умовами воєнного часу, а також допущених організаційних прорахунків, безвідповідальності та зловживань, були далекі від очікуваних. Так,

тільки зерна і зернопродуктів на заготівельних пунктах, захоплених ворогом, залишилося понад 900 тис. т. Із піднятих до евакуації 50 000 тракторів до середини листопада 1941 р. за межі території України своїм ходом вийшло 20 302 трактори 427 МТС, а станом на 1 листопада 1942 р. в областях РРФСР налічувався лише 3321 трактор МТС УРСР [10, 131-134]. Великими були втрати в процесі переміщення поголів'я худоби. До 20 жовтня 1941 р. із колгоспів УРСР було піднято до евакуації: 469,9 тис. коней (14,2% від наявних на 1 січня 1941 р.), 2155,1 тис. голів великої рогатої худоби (59,8%); 2750 тис. овець (82,1%); 877,6 тис. свиней (26,7%), з яких перегнано за межі УРСР і надійшло в області РРФСР: коней – 158,1 тис., великої рогатої худоби – 1080,7 тис., овець – 761,5 тис., свиней – 168,9 тис., що становило відповідно 31,8%, 50,1%, 64,0%, 19,2% від кількості худоби, піднятої до евакуації. Із наявних напередодні війни в системі радгоспів 100 тис. голів великої рогатої худоби, 28,5 тис. коней, 266 тис. свиней і 227 тис. овець станом на 5 жовтня 1941 р. було евакуйовано 86 тис. голів ВРХ, 14 тис. коней, 142 тис. свиней і 201,5 тис. овець. Щоправда, при перегоні частина поголів'я худоби була здана для забою державним заготівельним організаціям, переробним підприємствам та частинам Червоної армії. Переоблік, здійснений у лютому – березні 1942 р., було виявлено на перетримці в областях РРФСР евакуйованої з колгоспів УРСР великої рогатої худоби – 333,2 тис. голів, овець – 672,6 тис. голів, коней – 117,9 тис. голів. У подальшому, у зв'язку з воєнними подіями, поставлена на перетримку худоба УРСР була евакуйована повторно, що також привело до великих її втрат [10, 135-137].

Значні втрати під час евакуації техніки, худоби, продовольчих ресурсів негативно позначилися на економічному становищі Радянського Союзу, ускладнили розв'язання соціальних питань у тилу й постачання діючої армії. Негативним наслідком евакуації було й те, що у процесі її здійснення знищувалися господарські об'єкти, інвентар та майно, продовольства, котрі не можна було вивезти, але які були потрібні селянам, що залишалися на місцях. У багатьох випадках селяни боляче й обурливо реагували на такі дії, а подекуди навіть чинили опір при їх проведенні.

Евакуація ж колгоспників, робітників радгоспів та їхніх сімей, за винятком фахівців сільського господарства, була проведена у невеликих масштабах. Із запланованих до евакуації залізницею 57 тис. сімей колгоспників на 10 жовтня 1941 р. із шести областей було вивезено 10 301 сім'ю із майном об'єднаних у 136 колгоспів. Разом з радгоспами в тил виїхало 40 тис. робітників. У наступні місяці кількість прибулих з України селян поступово збільшувалася. Тільки у Саратовській області на грудень 1941 р. розмістилися 140 колгоспів, 5101 колгоспник із сім'ями, у Тамбовській області в 1943 р. працювали 7253 українські колгоспники, сотні українських колгоспів та окремих колгоспників оселилися в інших областях РРФСР, Азербайджані, Грузії, Казахстані. Стосовно фахівців-аграріїв, то в регіонах Російської Федерації перебувало 3440 трактористів, комбайнерів, механіків, агрономів, зоотехніків, ветлікарів з України, крім того 2566 спеціалістів-а-

граріїв з УРСР були залучені до роботи в центральному апараті та господарських органах Наркомзему СРСР, який розміщувався в м. Енгельсі Саратовської області [10, 137]. По суті держави, забравши в екстремальних умовах з села його найцінніші людські та матеріальні ресурси, покинула мільйони селян на поталу загарбникам.

Евакуйовані в тиліві райони СРСР українські селяни вступали в господарства місцевих колгоспів, радгоспів та МТС й відразу включалися в виробничий процес. У багатьох місцях з українських колгоспників та механізаторів були створені окремі бригади. Частина міцних в організаційно-господарському відношенні евакуйованих колгоспів, радгоспів та МТС у період перебування в глибинних районах СРСР являли собою самостійні господарські одиниці. Зокрема, розпорядженням уряду СРСР від 18 червня 1942 р. було дозволено зберегти як самостійні господарські одиниці 100 МТС України, в яких нараховувалося 5125 тракторів [10, 132]. Така практика цілком себе виправдала щодо збереження і використання матеріальної частини, запобігання розпорощенню кадрів. Чимало евакуйованих з України здібних фахівців сільського господарства стали працювати головами колгоспів, директорами МТС, очолили бригади та ланки, працювали в земельних органах.

У процесі організації та під час здійснення сільськогосподарського виробництва, особливо в перші місяці після прибуття до місць розташування, українські колгоспники та механізатори наражалися на величезні труднощі, пов'язані зі слабкістю матеріальної бази, нестачею техніки та запасних частин до неї, пального, ґрунтообробних та збиральних механізмів, інвентарю, живого тягла, посівного матеріалу та ін. Привезти їх у необхідній кількості в ході евакуації не вдалося, а можливості достатнього забезпечення ними прибулих у місцевих господарських органів, колгоспів та МТС були обмежені.

Значна частина евакуйованої худоби передавалася на утримання місцевим колгоспам. Однак, у тій складній обстановці повністю зберегти прибулу худобу, велика частина якої була в незадовільному стані, не вдалося. Місцеві колгоспи, не маючи можливості забезпечити кормами і приміщеннями і свою і евакуйовану худобу, з дозволу Ради з евакуації здавали виснажених та малопродуктивних тварин на м'ясо, завдяки чому зберігалась продуктивна худоба тилівих районів.

Евакуйованим з України селянам були виділені земельні ділянки, місцева влада та населення допомогли облаштуватися з житлом, з громадських фондів у рахунок майбутніх трудовнів вони одержали зерно та овочі. У селах, де було багато дітей шкільного віку, організувалися українські школи або окремі українські класи [10, 139].

Однак у багатьох випадках евакуйовані українські селяни вимушені були мешкати в складних житлово-побутових умовах, будучи підселеними до житлових будівель місцевих селян та поселеними в пристосовані під житло приміщення. З настанням холоду в регіонах з суворими кліматичними умовами ситуація ще більше ускладнювалася через нестачу палива, теплої одягу та взуття. Не вистачало продуктів харчування, товарів першої

необхідності. Відсутність у евакуйованих сімей на перших порах власної худоби та птиці особливо негативно позначалася на харчовому раціоні їхніх дітей. Місцеві селяни допомагали українцям продуктами, одягом, взуттям, нерідко ділилися останнім. Ситуація покращилася в 1942 р., коли евакуйовані обзавелися городами, а багато з них і власною худобою та птицею.

Українські селяни під час перебування в евакуації виявляли зразки самовідданої праці на ланах і тваринницьких фермах і домагалися в господарюванні добрих результатів. Особливо ефективно працювали колгоспи, евакуйовані з Ворошиловградщини, Дніпропетровщини та Запорізької області. Так, одними з перших у 1942 р. у Саратовській області повністю виконали плани поставки державі зерна, м'яса, молока, овочів та інших продуктів колгоспи «Червона наука» і «Рекорд», що прибули з Ворошиловградської області. При цьому колгоспники вирішили залишити собі лише половину хліба, заробленого на трудовні, а решту здати державі [2, 296]. Працюючи в колгоспі ім. Тельмана Красно-Партизанського району Саратовської області, Я. Фільченко тільки за 8 місяців 1943 р. виробила 706 трудовнів, Я. Бовкун – 600, О. Задунайська – 543 [10, 141]. Високопродуктивну роботу забезпечували члени тракторної бригади П. Ангеліної, які працювали в Будонівській МТС Теректинського району Західно-Казахстанської області. У 1942 р. бригада на високому агротехнічному рівні провела весняні полові й збиральні роботи на 4990 га при плані 3164 га, урожайність на закріплених за бригадою полях становила пшениці 11,1 ц з гектара при плані 8 ц, проса – 13,55 ц при плані 10,9 ц. Це був небачений у цих місцях урожай, адже рік у рік тут, за звичайно, збирали по 5 – 6 ц з га. Бригада значно перевищила плани сільськогосподарських робіт і врожайності й у 1943 р. Хороші успіхи в роботі у східних областях СРСР мали також Чорноострівська МТС Кам'янець-Подільської області, Охтирська МТС Сумської області, Павлоградська МТС Дніпропетровської області, Тальнівська МТС Київської області, Венеслаївська МТС Гадяцького району Полтавської області [10, 140-141].

Перебування українських селян у Поволжі та в інших тилкових районах залишило значний позитивний слід, адже багато колгоспів, тракторних бригад та МТС були справжньою школою трудового досвіду для колгоспників східних областей. Українські колгоспи в широких масштабах впроваджували чорні пари, багатопільну систему хліборобства, посіви кукурудзи, цукрового буряку, кок-сагізу, махорки та інших технічних культур, розводили гусей та м'ясні породи свиней. Уміле застосування колгоспниками України на нових місцях випробування агротехнічних заходів дало хороші результати. Саме завдяки евакуйованим українським буряководам з 1942 р. вперше стали сіяти цукрові буряки в Узбецькій РСР та в багатьох областях РРФСР.

Таким чином, під час вимушеного перебування в евакуації, українські селяни своєю самовідданою працею та участю в патріотичних рухах на допомогу фронту вносили посильний вклад у боротьбу з нацистськими загарбниками. Зміцнили матеріально-технічну базу сільського господарства східних районів трактори та устаткування

українських МТС, які здебільшого були залишені на місці після реевакуації.

Війна відразу ж негативно позначилася на всіх складових соціальної інфраструктури села, що значно погіршило умови життя селян. Суттєво зменшилися можливості одержувати кваліфіковану, а нерідко й елементарну медичну допомогу, зріс дефіцит на товари промислової та продовольчої груп. З перебоями працювали пошта, телефонна мережа, припинилося житлове будівництво, порушилася робота сільських закладів освіти, згортали роботу сільські культурно-просвітні заклади.

Різко погіршилися матеріально-побутові умови. За обов'язкову й ненормовану роботу в колгоспі селяни фактично не одержували ніякої платні. Виплати по трудовнях, як грошові, так і натуральні, у більшості господарств були призупинені, оскільки в колгоспах не було для цього ні достатніх коштів, ні продукції, які майже повністю забиралися державою на потреби війни. Водночас колгоспи і колгоспники продовжували сплачувати державі податки. Одним із основних був сільськогосподарський податок, розмір якого на початку війни було збільшено на 100% (до речі, на таку ж величину було збільшено прибутковий податок з інших категорій сільських мешканців). У першій половині 1942 р. українські селяни сплачували запроваджений у грудні 1941 р. воєнний податок, з введенням якого була відмінена 100-процентна надбавка до сільськогосподарського та прибуткового податків, а в основу податку було покладено принцип подушного оподаткування, що значно розширило контингент платників за рахунок осіб, які раніше не були платниками податку в сільській місцевості. До таких осіб відносилися непрацюючі за наймом працездатні члени сімей колгоспників та інших категорій сільських мешканців. Воєнний податок відрізнявся від діючих податків тим, що його розміри збільшувалися на 50% для тих громадян, які за віком підлягали мобілізації до армії, але з якихось причин не були призвані. За тогочасною шкалою гранична річна сума податку була визначена 2700 крб. для осіб непризовного віку і 4050 крб. – для осіб призовного віку [21, 206]. Значна частина селян сплачувала запроваджений державою у 1941 р. з метою компенсації постійно зростаючих у період війни витрат на утримання дітей податок на неодружених, одиноких та малосімейних (бездітних) громадян: чоловіків у віці від 20 до 50 років і жінок у віці 20–45 років. На відміну від інших державних податків з населення цей відрізнявся тим, що головним чинником залучення до нього був не прибуток, а вік та сімейний стан, що надавало йому подушного характеру. Бездітні колгоспники та інші громадяни вказаного віку, які були платниками сільськогосподарського податку, незалежно від розміру прибутку, сплачували його у розмірі 150 крб., а робітники і службовці, які проживали й працювали у сільській місцевості, – у розмірі 6% від заробітку. Від податку звільнялися такі категорії сільських жителів: жінки, які одержували допомогу від держави на утримання дітей незалежно від їхньої кількості, громадяни, у яких діти загинули на фронтах війни, дружини солдат та молодшого командного складу Червоної армії [21, 209].

Сільське населення сплачувало також податок на потреби житлового та культурно-побутового

будівництва. Його ставки на 1941 р. для всіх областей України, крім західних, а також Ізмаїльської та Чернівецької областей, були встановлені такі: для господарств колгоспників, які не мали неусуспільнених джерел доходів – 7 крб., а для тих, які їх мали – 35 крб.; для одноосібних господарств, які не мали ні робочої худоби, ні ринкових, ні неземлеробських доходів – 95 крб., а для тих, які їх мали – 150 крб. [21, 206]. Від цього податку повністю звільнялися господарства колгоспників, які мали у своєму складі військовослужбовців та інвалідів, а також орденосців. Для певної категорії колгоспників та трудових одноосібників надавалися знижки від 20 до 40% [21, 189-190]. Щоправда, більшість селян на час початку війни вже сплатили цей податок, оскільки термін його сплати був встановлений на першу половину року.

В умовах воєнного часу чинними залишалися й такі елементи довоєнного податкового навантаження на селянство, як самообкладання та разові збори на базарах при продажу сільгосппродукції, товарів і речей власного виробництва та особистих речей, надходження від яких використовувалися місцевими бюджетами. Селянські господарства за довоєнними ставками сплачували також внески за обов'язковим страхуванням наявних в їхній власності майна, худоби й польових посівів сільськогосподарських культур. Надзвичайно обтяжливою для селян в умовах війни стала існуюча ще з довоєнних часів практика обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції, згідно з якою кожен селянський двір повинен був здавати державі за низькими заготівельними цінами визначену кількість м'яса, молочних продуктів, яєць та іншої продукції зі своєї присадибної ділянки.

Фіскальна політика держави в умовах війни ще більше ускладнювала й без того скрутне матеріальне становище більшості селянських сімей. Значна частина селян взагалі виявилася неспроможною виконувати податкові платежі та обов'язкові натуральні поставки в повному обсязі або й зовсім.

В умовах війни основним джерелом існування та сплати податків для селян залишалася присадибна ділянка. За відсутності в більшості селянських господарствах чоловіків та постійній зайнятості на роботах в колгоспі жінок та підлітків, догляд за присадибною ділянкою та домашньою худобою здійснювався в основному зусиллями дітей і літніх людей. У повсякденному житті багатьох селянських сімей звичним явищем стало напівголодне, а з похолоданням – й напівхолодне існування. Усе це відбувалося на фоні постійних невтішних повідомлень з фронту, надходження звісток про загибель рідних та односельців, що мало гнітючий негативний вплив на моральний стан сільського соціуму.

На початку війни українське селянство зробило вагомий внесок у розгортання й зміцнення радянських Збройних сил. З перших днів війни значна частина сільського населення, зокрема найбільш працездатна чоловіки-колгоспники, по мобілізації та добровільно пішла в армію й зі зброєю в руках стала на захист рідної землі. Новітніми дослідженнями українських істориків встановлено, що до Червоної армії та Військово-морського флоту впродовж тільки перших місяців

німецько-радянської війни було направлено 3 184 726 громадян України різних національностей [3, 49]. Їх питома вага у частинах, що воювали на південно-західному напрямі, досягала 50% [15, 59-60]. У цій кількості воїнів селян було більше, ніж представників інших верств населення України, адже на колгоспників майже не поширювалася система бронювання, а з кожного українського села на фронт пішли десятки і сотні мешканців. Особливо важливе значення мала мобілізація до армії сільських механізаторів: трактористів, комбайнерів, водіїв, механіків, які зміцнили бронетанкові та автотранспортні частини. Водночас більшість із вчорашніх колгоспників у військовому відношенні були підготовлені недостатньо, адже напередодні війни підготовкою та перепідготовкою військовозобов'язаних ніхто не займався. Внаслідок цього призовники Полтавської, Сумської та інших областей Харківського військового округу на 40% не були навчені військовій справі. Подібне становище було характерним і в інших військових округах на території України.

Українське селянство взяло активну участь в ополченському русі, який з перших днів війни в республіці набув широкого розмаху. У різних регіонах соціальний склад ополчення визначався місцем формування: у промислових областях і регіонах у його складі переважали робітники, а у сільськогосподарських – більшість склали представники аграрної сфери. Так, із 90 тис. ополченців Київської області понад 60 тис. були жителями сільських районів [16, 77], із 65 тис. ополченців Чернігівської області таких було понад 58 тис. [17, 28]. Селяни становили більшість і в 108,8 тис. ополченні Кіровоградської області [18, 194], і в понад 70, 4 тис. ополченні Миколаївської області [18, 86].

Мобілізаційна кампанія продемонструвала досить високий рівень патріотизму та законслухняності в українському селі на початку війни. Виняток становили ті громадяни, які ставили більшовикам на карб Голодомор, репресії, колгоспно-феодалну систему тощо, а також мешканці західних областей республіки, що за неповних два роки так і не прониклися соціалістичними цінностями чи розчарувалися у сталінському режимі, від якого очікували кращого життя. Нелояльність цієї частини сільського соціуму знаходила вияв у поразницьких настроях, здачі в полон, дезертирстві.

Після окупації території України до Червоної армії було мобілізовано десятки тисяч українців, які перебували в евакуації у східних регіонах СРСР. У період вигнання окупантів з території України й після її повного визволення упродовж 1943 – 1945 рр. червоноармійцями стали ще майже 4 млн українських громадян призовного віку, учасників партизанського і підпільного рухів, колишніх військовополонених, дезертирів, затриманого кримінального елемента тощо. Окремою категорією призовників були жінки, мобілізовані для допоміжних військових служб. Щоправда, певна частина мобілізованих вдруге призвалася до Червоної армії, оскільки на окупованій території України осіло чимало оточенців і відпущених гітлерівцями полонених українців. По мірі

просування на захід Червона армія дедалі більше українизувалася. У 1944 – 1945 рр. чимало з'єднань та підрозділів на 50 – 70 % склалися з українців, щойно мобілізованих до війська. Базуючись на показниках щодо кількості населення в УРСР у 1941 р. і в 1945 р. (станом на 1 січня відповідно 66,5% і 72,4 %), стверджуємо, що з більше 7 млн українських громадян, які воювали в роки війни в складі Збройних сил СРСР, сільські мешканці становили понад половину [10, 432].

Попри всі негаразди та трагічний перебіг подій тисячі українських селян-фронтовиків мужньо та жертвовно протистояли ворогові. Значна частина з них не з своєї вини опинилася у ворожому полоні, наклали головою на полях боїв і не повернулися до своїх домівок. Встановлено, що втрати військового персоналу з українців і громадян України та інших національностей за роки війни становили 4, 1 млн осіб (вбитих, загиблих у полоні, зниклих безвісти, померлих у госпіталях у перші повоєнні роки) [3, 561]. Тож, зважаючи на високу питому вагу селян серед українських громадян у складі Червоної армії та ВМФ, констатуємо, що селяни становили не менше половини фронтових втрат українців за роки війни.

Селянство України брало активну участь у рухах на допомогу фронту, зокрема, у створенні фонду оборони, до якого передавали грошові заощадження, облігації державних позик, цінні речі, перераховували вартість зароблених трудовнів, достроково сплачували податки та підписку по позиці третьої п'ятирічки, вносили із особистих запасів продовольство. У всіх колгоспах, радгоспах та МТС республіки на загальних зборах були прийняті рішення про колективну участь у створенні продовольчого фонду оборони. У результаті держава додатково одержала мільйони пудів продовольства й сировини. Селяни масово робили цільові грошові внески на будівництво літаків та танків, весною 1942 р. в неокупованих районах підписалися на державну військову позику 1942 р. Сотні тисяч сільських жителів, переважно жінок і підлітків, і велика кількість транспортних засобів колгоспів були мобілізовані на будівництво оборонних споруд і рубежів, військових аеродромів, підтримання у проїжджому стані шляхів, взимку на розчистку аеродромів. Відчутною була допомога селян пораненим червоноармійцям: колгоспи і радгоспи постачали шпиталі продуктами, а сільські жителі брали участь в облаштуванні приміщень, догляді за пораненими, ставали донорами, збирали та виготовляли теплі речі для фронтовиків, у прифронтових районах турбувалися про побутове обслуговування воїнів. Своєрідними формами допомоги фронту була масова відправка до діючої армії колективних та індивідуальних посилок-подарунків, шефство над сім'ями фронтовиків та інвалідами.

Названі форми участі селянства в акціях на допомогу фронту мали масовий характер і в 1943 – 1945 рр. Особливо вагомими були багатомільйонні внески на будівництво бойової техніки, зокрема танкових колон «За Радянську Україну», «Звільнена Дніпропетровщина», «Визволена Полтавщина», «Радянське Поділля», «Радянська Житомирщина», «Молода гвардія» (Ворошиловградська область),

«Кіровоградський комсомолець», «Суворов» (Ізмаїльська область), «Ровенщина», «Радянська Львівщина», «Радянська Дрогобиччина», «Від трудящих Станіславщини», «Імені героїв Радянського Союзу, які загинули при визволенні Волині». Повністю за кошти селян були побудовані танкові колони «Колгоспник Чернігівщини», «Колгоспник Сумщини», «Колгоспник Вінниччини», «Колгоспник Миколаївщини», «Селянин Тернопільщини», авіаескадрилі «Колгоспник Донбасу», «Березанський колгоспник» (Київська область), «Полтавщина – переможцем», «Ізмаїлець», серія бронекатерів для Дунайської флотилії та інша бойова техніка [10, 414-415]. Практично всі працездатні категорії сільських мешканців республіки в 1943 – 1945 рр. взяли участь у такій важливій формі допомоги державі, як передплата другої, третьої й четвертої державних воєнних позик, котрі здійснювалися у тодішніх умовах фактично на добровільно-примусових засадах. Загалом від реалізації цих позик серед населення УРСР було одержано 6 млрд 128 млн крб. [10, 414-416].

У період визволення території республіки та на завершальному етапі війни великою масовістю та ефективністю характеризувалася допомога селянства пораненим (до травня 1945 р. в Україні працювали 263 шпиталі на 128 тис. ліжок; в обслуговуванні поранених у шпиталях і санітарних ешелонах постійно брали участь майже 57 тис. осіб) [19, 50]. Кожен госпіталь мав по 3 – 5 шефів, серед яких обов'язково були колгоспи й радгоспи та сільські населені пункти, шефські зусилля яких, як і окремих селян, спрямовувалися на безперебійне і якісне постачання шпиталів продуктами харчування. Усього впродовж 1943 – 1945 рр., за неповними підрахунками, трудящі республіки, а це були в основному селяни, зібрали й передали шпиталю 3 тис. т продовольства та 412 тис. індивідуальних продовольчих подарунків [2, 412]. Широкими були також шефські зв'язки селянства України з фронтовими частинами, зокрема, з тими, які визволяли їх місцевість, та інші форми участі селянства в акціях допомоги діючій армії.

Зазначимо, що західноукраїнські селяни, беручи участь у рухах на допомогу Червоній армії, опинилися у складному становищі. З одного боку, за участь у них селян нерідко карали, спалюючи житло та господарство, вбивали загопи ОУН-УПА, а з іншого – ухиляння від участі у будь-яких формах допомоги фронту розглядалося партійно-радянськими органами влади та структурами НКВС-НКДБ як акти саботажу або злочинної протидії заходам по радянізації й селяни теж підлягали покаранню.

У масових кампаніях на допомогу фронту, ініційованих партійно-радянськими структурами, мали місце цифроманія та примусові методи. Однак важко заперечити й природний патріотичний порив людей, яких спіткало спільне лихо – війна. Важкі умови повсякденного життя та побуту, біль від втрати рідних та близьких, спільне бажання допомогти армії у боротьбі з ворогом згуртували більшість односельчан і допомагали їм вижити у часи воєнного лихоліття. Надаючи масштабну безкорисливу допомогу Червоній армії, українське селянство вносило значний вклад у перемогу над нацистською Німеччиною.

Трагічною була доля українського селянства під час окупації. В умовах запроваджененого нацистського нового порядку селянство було позбавлене більшості свобод і громадянських прав й було зведене до стану безправних рабів. У геостратегічних та воєнних планах нацистської Німеччини сільськогосподарському потенціалу України відводилася особливо важлива роль. За його рахунок керівництво Райху мало намір розв'язати одну зі стрижневих проблем – створити сировинну й продовольчу базу, необхідну для забезпечення як Німеччини і окупованої нею Європи, так і Вермахту на період війни на Сході. Гітлерівці розраховували щорічно вивозити до Німеччини з окупованих областей СРСР 10–11 млн т зерна, майже 400 тис. т рослинної олії, 1 млн т жмихів, понад 260 тис. т цукру, значну кількість м'ясних та інших продуктів. Потреба ж німецьких військ у продовольстві на радянсько-німецькому фронті також була надзвичайно великою. Так, на весну 1942 р. вона сягала 1,5 млн т хліба, 1,8 млн т вівса, 600 тис. т м'яса, 100 тис. т жирів і т.п. Планувалося більшу частину цього продовольства одержувати з України [10, 148].

Основним джерелом реалізації означених планів була жорстока експлуатація селян. Повсякденним обов'язком більшості сільських мешканців стала тяжка праця. Згідно з розпорядженням райхсміністра А. Розенберга від 5 серпня 1941 р. про запровадження обов'язку праці, примусову трудову повинність мусили виконувати селяни віком від 15 до 45 років. Незабаром верхня вікова межа дійшла до 65 років, а нижня опустилася до 14 років. Однак на практиці широко використовувалась праця підлітків та людей віком понад 65 років. Робочий день на польових роботах тривав з 5–6 години ранку до 18–19 годин. Встановлена окупантами норма виробітку нерідко сягала 22–25 трудоднів на місяць [10, 168]. Польові роботи виконувалися здебільшого вручну. За невихід на роботу, невиконання норми виробітку, розпоряджень керівників господарств звивалися суворі покарання.

За свою працю селяни отримували мізерну платню на підставі вироблених «трудоднів». Переважно це була натуральна оплата зерном, іноді виплачували гроші. Зокрема, на Полтавщині в окремих районах за один трудодень було видано по 460 грамів зерна та виплачено по 54 копійки. І це ще була досить висока платня, бо, як правило, платили менше, а у багатьох господарствах, які не виконували плани поставок сільгосппродукції, часто взагалі не платили. Дещо кращою була оплата селянської праці у прифронтових районах (східні області). У цій ситуації більшість селян виживала за рахунок присадибної ділянки.

Надзвичайно важким був податковий тягар. З населення брали податки на потреби німецького житлового будівництва, добродійні справи, зі спадщини, дарувань, з печаток, на транспортні засоби, худобу, з розваг, на домашніх тварин, кіно, різні промисли і навіть подушний податок. У Райхскомісаріаті Україна селяни повинні були сплачувати понад 12 видів грошових і натуральних податків на рік. Для прикладу, на Полтавщині загальна сума грошових податків, виплачуваних

селянами, становила в 1942 р. 2135 крб. з двору, у 1943 р. – 3112 крб. [10, 189].

Крім грошових податків, окупанти встановили численні натуральні податки, які фактично стягувалися з усіх видів сільськогосподарської продукції. Розмір натуральних податків у кожному районі, навіть у кожному селі, окупаційна влада встановила на свій розсуд. Наприклад, у Донбасі, на Харківщині та Сумщині сільське населення сплачувало натуральні податки у розмірі 700–800 л молока з корови, 4 кг домашньої птиці та 160 яєць з двору. На Рівненщині натуральні податки становили: зернових – від 2,85 ц до 6 ц з 1 га, картоплі – 20 ц з 1 га, м'яса 25 кг з 1 га, молока – від 210 до 1050 л з корови [10, 189-190]. Більшість селянських господарств були неспроможними сплачувати грошові та натуральні податки не лише у встановлені терміни, а й у мінімальних обсягах.

Сільському населенню категорично заборонялося продавати на базарах або вдома сільськогосподарську продукцію, що підлягала заготівлі. Продукція, яку здавали селяни на заготівельні пункти, оплачувалася за встановленими розцінками, які були у десятки разів нижчими від ринкової ціни. За здану продукцію нараховувалася певна кількість «пунктів» – умовних одиниць, на які селянин міг придбати товари. Право одержувати товари мали тільки ті селяни, які виконали поставки. «Пункти» було введено з таким розрахунком, щоб забрати якомога більше сільськогосподарської продукції, практично нічого не даючи аграріям взамін. Окупанти не тільки погрожували покараннями за невиконання поставок сільгосппродукції, а й широко здійснювали каральні заходи.

Соціальна політика нацистів призвела до неймовірного погіршення умов повсякденного життя та бідувальності сільських мешканців. Зменшився їхній харчовий раціон, у багатьох сім'ях не споживалися або споживалися в обмеженій кількості м'ясо, молочні продукти, яйця, хліб, жири, крупи, а нерідко навіть картопля. Напівголодне існування, котре подекуди межувало з голодом, стає неодмінним супутником повсякдення. Фактично повністю було згорнуто побутове й торгівельне обслуговування. У масштабних руйнуваннях сільського житлового фонду за роки війни найбільша частка припадає на період окупації. З різних причин загарбники повністю спалили 1296 сіл, а всього у селах України вони знищили та зруйнували 1808 тис. житлових будинків, унаслідок чого без житла залишилося сотні тисяч сімей і декілька мільйонів мешканців [10, 228-229]. Недоступною для пересічного селянина стала медична допомога, що в сукупності з іншими чинниками призвело до великого рівня захворюваності та смертності. Дискримінаційний, антиукраїнський характер мала освітня політика окупантів, яка була спрямована на обмеження освіти лише початковою ланкою, формування покірних рабів нацистського режиму, кваліфікованої дешевої робочої сили. У період окупації були ліквідовані сільські культурно-просвітні заклади, радіотрансляційна й телефонна мережі, обмежено користування поштою.

Окупаційна влада вдавалася до різних методів впливу на свідомість сільського населення, вибіркових заходів матеріального стимулювання та заохо-

чення, допомоги соціально незахищеним категоріям громадян задля повернення їх до співпраці в аграрній сфері. Такі дії в перші місяці окупації позитивно сприймалися переважно більшістю селян, що дозволило гітлерівцям частково реалізувати плани організації виробництва та заготівлі продовольства. Однак настрої очікування, сподівань та усвідомленої готовності до співробітництва в селянському середовищі, упродовж 1942–1944 рр. поступово змінилися зневірою, пасивним й активним опором. Реальністю стало те, що через свою колоніальну та репресивну політику нацисти не змогли утримати й використати потенціал господарського колабораціонізму, що призвело до втрати будь-якої підтримки з боку сільського населення. Що ж до розрахунків нацистів на одержання великих продовольчих ресурсів на базі використання збереженої системи колективних і державних господарств, то вони виявилися марними. Так, незважаючи на зусилля окупаційної адміністрації, урожай 1941 р. був зібраний всього на 60–70%, з якого для потреб німецької армії було передано 1 млн т [7, 222]. Того ж року не були досягнуті заплановані обсяги виробництва тваринницької продукції. У 1942 р. окупантам вдалося вивезти з України лише 1 млн т зерна, не була заготовлена запланована кількість інших сільськогосподарських культур та тваринницької продукції. Упродовж 1942 р. окупанти змогли взяти лише 28% зерна, 53% цукру, 18% олії від передбачених обсягів [3, 376]. Ще більш провальними виявилися результати господарювання в 1943 р. Це негативно позначилося на воєнних планах Райху.

Трагічні наслідки мала спочатку добровільна, а потім примусова депортація працездатного сільського населення, переважно молоді, на рабську працю до Німеччини, що торкнулася майже кожної селянської сім'ї. Селяни-невільники становили значну частину серед вивезених до Райху 2,4 млн українських «остарбайтерів» й не менше 200 тис. осіб (серед близько 400 тис. осіб) загиблих на чужині [3, 216; 10, 437], а тисячі селян повернулися додому інвалідами та хронічно хворими.

Загалом внаслідок нацистського геноциду, який здійснювався як шляхом прямого фізичного знищення, так і в прихованих формах, село за період окупації втратило понад 2 млн мешканців (із 4,5 млн втрат серед цивільного населення на окупованій Україні) [10, 437].

Селянство було важливим чинником руху антинацистського Опору в Україні, у різних формах якого брали участь 1,4 млн українських громадян [22, 25]. Зокрема, майже половина народних месників України була селянами. За даними УШПР, соціальний склад партизанів України був таким: робітники – 35,4%; селяни – 46,9%; службовці – 17,3%; учні та студенти – 0,4%. Соціальний склад окремих з'єднань чи загонів залежав здебільшого від району формування і подальшої дислокації. Наприклад, у партизанських загонах Чернігівської, Житомирської, Вінницької, Сумської та Кам'янець-Подільської областей питома вага селян була більшою, ніж у тих, що створювалися і діяли на Донбасі, Запоріжжі, Дніпропетровщині. Найбільший відсоток селян був у Вінницькому з'єднанні партизанських загонів під командуванням Я. Мельника (77%), у рівненському партизанському

з'єднанні № 2 «За Батьківщину» під командуванням І. Федорова, в якому з 1514 бійців було 980 селян (65,3%). У з'єднанні партизанських загонів Житомирської області під командуванням С. Малікова селян налічувалося 2395 (60%), у з'єднанні партизанських загонів Кам'янець-Подільської області під командуванням А. Одухи (4100 осіб на 12 травня 1944 р.) селян налічувалося 1552 (37,9%) [10, 266]. У з'єднанні С. Ковпака (1854 осіб на кінець 1943 р.) було 639 селян (35,5%). Зрозуміло, що наведені дані належать до певного часового відрізка. Насправді ж у кожному загоні та з'єднанні кількість селян змінювалася упродовж усього періоду їхньої діяльності, головним чином через безповоротні втрати (під час війни загинули близько 60 тис. українських партизанів: понад 40 тис. у 1941–1942 рр. і 15–20 тис. у 1943–1945 рр., з них 80% не повернулися з боїв, померли від ран, голоду, захворювань, були розстріляні окупантами) [3, 392]. Але це суттєво не позначилося на кількості селян у складі партизанських формувань, і вона незмінно була високою. До того ж, невеликі партизанські загоны майже повністю склалися з селян.

Значна частина сільського населення України, за винятком західних областей, постійно й широко підтримувала на добровільній основі радянських партизанів продовольчим і речовим забезпеченням. Незаперечним свідченням цього слугують не тільки численні радянські та німецькі матеріали (документи, спогади), а й понад 250 спалених разом із жителями українських сіл, населення яких окупанти звинувачували у допомозі партизанам [22, 26]. Однак розрахунок радянських лідерів на те, що село стане соціальною базою широкого і масового антинацистського руху Опору, повною мірою не справдився. Селянство Західної України симпатизувало ОУН і УПА, та й на решті території республіки село суцільної підтримки радянським партизанам не надало. Більше того, жорстокі каральні акції окупантів за контакти з партизанами застерігали цивільне населення від демонстрації своїх політичних симпатій. Загалом на початку окупації більшість селян України зайняли вичікувальну позицію, намагаючись перш за все вижити, передбачити розвиток подій. У цей період певною мірою на стриманому ставленні селян до опору загарбникам позначалася також здійснювана окупаційною адміністрацією політика «загравання» з українським населенням, зокрема обіцянки провести земельну реформу, звільнення з полону червоноармійців-українців, дозвіл на відкриття церков, видання україномовної преси та створення національних громадських організацій, перепоховання жертв терору НКВС та інше. Лише з часом, коли селяни на собі відчули, що брутальна, грабіжницька, антиукраїнська політика нацистів приносить для них нові страждання, не враховує їхні економічні, соціальні та національні інтереси й прагнення, ставлення до окупаційного режиму змінилося. З огляду на це, вже з осені 1941 р. селяни стали схилитися до підтримки репрезентантів радянської влади на окупованій території – червоних партизанів, а вже з весни 1942 р. все активніше включатися в різні форми боротьби з окупантами.

По-іншому склалися стосунки західноукраїнського селянства з учасниками українського само-

стійницького руху: воно було його соціальною базою, з якої він черпав основні матеріальні, продовольчі й людські резерви для свого функціонування. Дослідники подають різні дані про чисельність УПА. Так І. Патрисяк зазначає, що уже на травень 1943 р. в УПА налічувалось 35 – 50 тис. бійців, І. Білас вважає що на початку 1944 р. чисельність УПА була найбільшою і становила близько 45 тис., дослідник історії і діяльності УПА П. Мірчук вказує, що на час приходу більшовиків на західноукраїнські землі кількість бійців УПА доходила до 80 тис. українців і 20 тис. чужонаціонального елемента, а В. Косик свідчить, що за даними німецьких спецслужб в листопаді 1944 р. УПА мала 60 тис. вояків [10, 271]. УПА була фактично селянським військом – селянський елемент у ній сягав 70–75 % [23, 23]. Втрати членів ОУН і УПА становили не менше 100 тис. осіб [10, 438].

З початком визволення території республіки від окупантів українське селянство активно включилося у відбудовні та виробничі процеси в аграрній галузі, що мало величезне господарське й військове значення. Базовим у відбудові економіки села став сталінський варіант системи колективного господарювання, тому зусилля передусім зосереджувалися на відновленні колгоспів, радгоспів і МТС та організації їхньої господарської діяльності. Однак для вирішення цих завдань не вистачало коштів та матеріальних ресурсів. Асигновані в 1943–1945 рр. державою кошти на відбудову сільського господарства республіки у сумі 2,586 млрд крб. становили незначну частку від загальних потреб, адже лише прямі збитки колгоспів, радгоспів і МТС обраховувалися у сумі 92,586 млрд крб. У зв'язку з цим основним чинником їх відродження стало трудове подвижництво селян. Упродовж 1944–1945 рр. методом народної будови було відбудовано й споруджено заново близько 45% усіх виробничих приміщень колгоспів, радгоспів і МТС [10, 294–295].

Процес відновлення колгоспів і радгоспів у всіх визволених областях, крім західних, здійснювався швидкими темпами. На початок 1945 р. в Україні вже діяло 26 487 колгоспів і 705 радгоспів [13, 41, 41 зв., 108 зв., 109]. Багато з них на перших порах були надзвичайно слабкими в організаційному та господарському відношенні.

Успішне відродження сільського господарства залежало насамперед від його технічної бази. У зв'язку з цим першорядного значення набували відбудова МТС та відновлення технічного парку радгоспів. На початок 1945 р. в Україні було відновлено 1223 МТС. У сільському господарстві республіки на цей час нараховувалося близько 48 тис. тракторів, що, порівняно з 1941 р., становило 52,7% (на 1 липня їх кількість зросла до 51,2 тис.), комбайнів – 14 932 (48%), вантажних автомобілів – 3575 (7%), 845 480 ґрунтообробних, посівних, збиральних машин і знарядь [13, 41, 110; 10, 303]. Все це дало можливість інтенсифікувати виробничі процеси, однак наявних технічних засобів було недостатньо для належного функціонування галузі.

На ефективності роботи галузі негативно позначався дефіцит профільних спеціалістів, механізаторів і працівників масових сільськогосподарських професій, низький рівень кваліфікації керівників господарств. Проблема з останніми вирішувалася шляхом їх масової підготовки. Негативно познача-

лися на організації роботи командно-адміністративні методи управління.

Польові роботи у 1943–1945 рр. відбувалися у надзвичайно складних умовах. У більшості сіл не було майже ніяких технічних засобів, не вистачало тягла, робочих рук, посівного матеріалу. Основною робочою силою були жінки, люди похилого віку і підлітки, до збиральних робіт широко залучалися сільські та міські діти. Як тягло масово використовувалися корови, застосовувалося ручне перекопування землі, а нерідко селяни самі впрягалися в плуги та борони. У таких складних умовах в 1943 р. у визволених районах України було освоєно близько 60%, у 1944 р. – 69,2%, а 1945 р. – 76% довоєнних посівних площ. У результаті збільшувалося виробництво сільгосппродукції. Так, якщо у 1943 р. трудівники села здали державі 105,2 млн пудів зерна, то в 1945 р. – 340,8 млн пудів (59,6% від рівня 1940 р.) та багато іншої рослинницької продукції [10, 311, 313, 316, 324, 326].

У визволених районах відразу ж розпочиналася цілеспрямована робота з відновлення тваринницької галузі. Зусилля зосереджувалися насамперед на відновленні поголів'я худоби у громадських господарствах. Джерелами для цього були: худоба, здана селянами на добровільній, а нерідко, й примусовій основі, реєвакуйована (близько 100 тис. голів), поставлена із союзних республік у порядку допомоги (1101 тис. голів), одержана від військових частин трофейна худоба, але основним джерелом – контракція молодняку в сільських мешканців. За 1944–1945 рр. за рахунок контракції на колгоспнотваринницькі ферми надійшло понад 1919 тис. голів худоби [10, 328; 24, 15]. Одночасно, незважаючи на значні вилучення за договорами контракції молодняку, зростало й поголів'я худоби в особистому користуванні. У результаті на початку 1945 р. поголів'я ВРХ становило 6815,4 тис. голів (64,9% від наявного поголів'я на 1 січня 1941 р.), свиней – 1784 тис. (19,9%), овець і кіз – 2653,8 тис. голів (42,5%), коней – 1747 тис. голів (38,6%) [враховано за: 13, 51 зв.]. У роботі тваринницької галузі мали місце серйозні проблеми: малим було поголів'я продуктивних корів та породистої худоби, значною була захворюваність тварин, погано проводились догляд та відгодівля худоби та ін. У результаті цього, незважаючи на адміністративний тиск, не виконувалися плани виробництва тваринницької продукції. Загалом у 1945 р. українські колгоспи та радгоспи здали державі лише 259 тис. л молока і 145 тис. т м'яса [10, 338].

По мірі визволення регіонів України та розгортання відбудовного процесу держава здійснювала заходи з відновлення системи оподаткування та заготівель сільськогосподарської продукції. Вони базувалися на введених у дію в передвоєнні роки та до окупаційний період війни й чинних на той час на території СРСР законах з цих питань та директивних документах, які регламентували ці сфери на визволеній від загарбників території України.

Аграрії сплачували ті ж податки, що й у до окупаційний період. Водночас було відмінено культжитлозбір, збільшено ставки сільськогосподарського податку, розширено контингент платників податку на неодружених, одиноких та малосімейних громадян за рахунок малосімейних, котрі мали одну і дві дитини. Особливостями за-

стосування податкової системи було скасування недосплат за попередні роки, надання економічно слабким господарствам пільг щодо обсягів і термінів сплати податків, предметніша диференціація норм прибутковості селянських господарств для обкладання податком залежно від економічних особливостей областей, районів та населених пунктів, надання податкових пільг сотням тисяч селян. Так, зокрема, лише по сільськогосподарському податку сім'ям військовослужбовців упродовж січня – вересня 1944 р. було надано пільг на суму 158 млн крб. [25, 120]. Разом із тим, для селянських господарств, що не мали жодних пільг, річне сумарне податкове навантаження, порівняно з довоєнним періодом, зросло у понад 6 разів. У післявоєнний період проблема накопичення грошей для сплати податків, а на додаток до цього й оплати страхових внесків, була найболючішою для більшості українських селян. У результаті значна частина селянських господарств через неплатоспроможність мала заборгованість по сплаті податків.

Поряд із грошовими податками, колгоспи та селянські господарства виконували зобов'язання з поставок сільськогосподарської продукції. Встановлені державою ціни, за якими колгоспи та сільські мешканці здавали продукцію, були дуже низькими, у декілька, а то й десятки разів нижчими від базарних. Фактично держава безкоштовно заготовляла в значних розмірах товарну продукцію колгоспів та селянських господарств.

Стан справ у сфері обов'язкових поставок продукції дещо пом'якшувався тим, що держава списала з колгоспів та селянських господарств всі недосплати за поставками і позичками за попередні роки та надавала їм пільги щодо обсягів та строків поставок особливо постраждалим від окупації господарствам, а також господарствам тих категорій сільського населення, для яких вони були передбачені законодавчими актами. Виконання обов'язкових поставок у більшості селянських господарств відбувалося з великими труднощами. На боржників накладалися штрафи, а злісні порушники притягалися до кримінальної відповідальності.

Значні ресурси сільськогосподарської продукції одержувалися також шляхом державних закупівель у колгоспів, радгоспів та селянських господарств із тих фондів, які залишалися в їхньому розпорядженні після виконання ними обов'язкових поставок, натуральної оплати за виконані МТС обсяги польових робіт у колгоспах, гарнцевого збору. Кількість зерна та іншої продукції, які передбачалося одержати з цих джерел, також визначалася плановими завданнями. З метою виконання планів закупівлі зерна владні структури поряд із адміністративним тиском вдавалися до заборони торгівлі хлібом та заходів стимулюючого характеру, зокрема організували зустрічну торгівлю гостродефіцитними продовольчими та промисловими товарами. Напружені плани хлібзаготівель супроводжувалися негативними наслідками: з метою виконання планів (а часом і для здачі понад план) відбиралися насінні фонди, під заготівлі здавався хліб, залишений для видачі колгоспникам на трудодні.

Таким чином, податкова та заготівельна політика радянської держави в післявоєнний період була важким тягарем для більшості колгоспів,

радгоспів та українських селян, ускладнювала ліквідацію руйнівних наслідків війни та окупації й особливо негативно позначалася на повсякденному житті сільських трудівників.

Одночасно з відбудовою господарства селяни вирішували не менш складні завдання, пов'язані з відновленням сільської соціально-побутової сфери. Зусилля насамперед спрямовувалися на відбудову житла. Однак через відсутність у колгоспів і селян потрібних коштів і будівельних матеріалів обсяги і темпи були далекими від реальних потреб. Відновлення втраченого житла залишалось здебільшого особистою справою селян. До кінця 1945 р. було відновлено 61,1% житла зруйнованого за роки війни та окупації. Водночас на кінець 1945 р. ще понад 179 тис. сімей сільських мешканців не мали власного житла, з яких майже 62 тис. проживали в землянках. Більшість відновленого житлового фонду була низької якості [10, 371].

До кінця 1945 р. не вдалося відновити на довоєнному рівні мережу торгівельних і побутових закладів, що значно ускладнювало повсякденне життя сільських мешканців. У більшості селян був недостатній харчовий раціон, не вистачало одягу та взуття. За таких умов селяни змушені були значно більшою мірою, ніж до війни, займатися побутовим самообслуговуванням. Характерною ознакою повсякденного життя більшості сільських сімей був низький матеріальний достаток і бідність.

До середини 1945 р. було відновлено (порівняно з довоєнним рівнем) 91,5% лікарень, 90% амбулаторій та значну частину інших медичних закладів [10, 378]. Це дозволило покращити рівень медичного обслуговування населення. Поряд із цим недостатнім було матеріально-технічне та кадрове забезпечення лікувальних закладів, серйозні недоліки були в організації лікувальної справи.

Відносно успішно здійснювалося відродження сільської освітньої мережі. На початку 1945/1946 навч. р. у селах республіки працювало 25 014 денних шкіл (98,1% від довоєнної кількості), у яких навчалось 3619,1 тис. сільських дітей (81,5% довоєнної кількості) [10, 301]. Однак повністю забезпечити здійснення загальної обов'язкової освіти не вдалося. Через складні матеріальні умови багато сільських підлітків змушені були працевлаштуватися в колгоспах та на підприємствах, були мобілізовані до шкіл ФЗН і ремісничих училищ або на фронт. Чимало дітей та підлітків не відвідували школу через відсутність одягу, взуття та з інших причин. На роботі сільських закладів освіти негативно позначалися їх слабка матеріальна база, відсутність підручників та шкільного приладдя, гостра нестача педагогічних кадрів.

На початок 1945 р. у сільських населених пунктах вже функціонувало 14 593 клубних закладів (66,8% від наявних у довоєнний період), у західних областях їх було навіть більше ніж до війни. Більшість відновлених клубів мали слабку матеріальну базу, а з настанням холоду взагалі припиняли роботу. Через відсутність приміщень та книжкового фонду на початок 1945 р. відновили роботу лише 15,7% сільських бібліотек, книжковий фонд яких становив 7,0% від довоєнного рівня [10, 407]. Сільські клуби та бібліотеки, разом зі школами, були не лише осередками культурно-просвітницької

роботи, але й провідниками компартійної ідеології та політики на селі.

Недостатнім було забезпечення сільського населення періодичною пресою, повільно відновлювалася радіофікація та телефонізація сіл, погано працювала пошта.

В означений період село продовжувало втрачати свій людський потенціал у зв'язку з мобілізацією до лав Червоної армії та на відбудовні роботи в промисловості й з інших причин.

Війна, криваві злочини німецьких окупантів та їх сателітів завдали величезної шкоди економіці українського села. На час визволення території України від загарбників вона перебувала у стані неймовірного спустошення та занепаду. Майже повністю були зруйновані матеріально-технічна база та цілі галузі сільськогосподарського виробництва. У 1943 р. валова продукція сільського господарства України становила лише 16% довоєнного рівня.

У загальній сумі прямих збитків 285 млрд крб., заподіяних окупантами економіці і населенню України, прямі збитки колгоспів, радгоспів та МТС сягають майже 32,5% [26, 155]. Але ж прямі збитки становили лише частину шкоди, завданої сільському господарству України. До суми, що виражає прямі збитки, не увійшли такі втрати, як зменшення прибутку від виробництва продукції в результаті припинення і скорочення роботи колгоспів, радгоспів, МТС та інших структурних підрозділів галузі, прямі та додаткові витрати, викликані перебудовою роботи галузі відповідно до умов війни, витрати на евакуацію та реєвакуацію ресурсів сільського господарства, втрати прибутків населення під час війни та ін. Як відомо, гітлерівське нашествя та «господарювання» обійшлося Україні в 1 трильйон 200 млрд крб. [26, 155] і в цій

астрономічній цифрі частка втрат українського села є досить значною. На подолання наслідків війни для сільського господарства України знадобилися величезні матеріальні ресурси та десятиліття напруженої праці мільйонів трудівників села.

Надзвичайно згубними для сільського соціуму України виявилися демографічні наслідки війни. Чисельність сільського населення з 1 січня 1941 р. по 1 січня 1945 р. скоротилася з 27,2 млн до 19,8 млн осіб. Різка зміна вікових і статевих пропорцій негативно позначилася на таких показниках, як народжуваність, смертність, тривалість і якість життя, зайнятість жінок на виробництві й у домашніх справах тощо.

Війна та окупація особливим чином позначилася на морально-психологічному стані сільських мешканців. Баналізація насильства і смерті, втрата соціальних зв'язків унаслідок загибелі рідних та близьких, матеріальні нестатки й душевні страждання залишили глибокий слід у масовій свідомості й пам'яті тих, хто пережив цей трагічний період їхнього життя.

Висновки. Викладене вище дозволяє констатувати, що український селянський фактор був вагомим сегментом у німецько-радянській війні 1941 – 1945 рр. Селянство України зробило величезний внесок у зміцнення обороноздатності країни. Матеріальні та людські ресурси українського села відіграли надзвичайно важливу роль у перемозі над нацизмом, адже доля війни вирішувалася не лише на полях битв, а й на хлібних полях і тваринницьких фермах, повсякденною тяжкою працею мільйонів сільських трудівників. Селянство вирішувало в роки війни найвідповідальніше після виробництва озброєння та боеприпасів завдання – воно забезпечувало фронт і тил продовольством і сировиною.

Список використаної літератури та джерел

1. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: в 3 т. Киев : Политиздат Украины, 1975. – Т.1. – 544 с.
2. История Украинской ССР: в 10 т. Киев : Наук. думка, 1984. – Т. 8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / ред. В. И. Клоков. 640 с.
3. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / ред. І. О. Герасимов. Київ : «Книга Пам'яті України», 2000. 944 с.
4. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / ред. І. Ф. Курас. Київ : Генеза. 2003. Т. 4. Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. 584 с.
5. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. / ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. 655 с.
6. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. / ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2010. Кн. 1. 735 с.
7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). Київ : Альтернатива, 1999. 336 с.
8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. / ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. 655 с.
9. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Київ : Ін-т історії України, 2010. 150 с.
10. Перехрест О. Г. Українське село в 1941 – 1945 рр. : економічне та соціальне становище. Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2011. 668.
11. Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941–1944 : трагедія народу за фасадом Священної війни. Київ ; Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. 368 с.
12. Народне господарство Української РСР в 1961 році. Київ : Статистика, 1972. 547 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3987.
14. Народне господарство Української РСР в 1973 році. Київ : Політвидав України, 1974. 884 с.

15. Гриневич В. А. Українці у складі Червоної армії. Кількісний аспект питання. Україна у Другій світовій війні: Уроки історії та сучасність : Матеріали міжнародної наукової конференції (27 – 28 жовтня). Київ : Інститут історії України НАН України, 1995. 225 с.
16. Григорович В. П., Замлинский В. О., Немятый В. Н. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны. Киев : Политиздат Украины, 1980. 335 с.
17. Черниговщина в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). Киев : Политиздат Украины, 1978. 419 с.
18. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : в 3 т. Киев : Наукова думка, 1985. Т. 1. 518 с.
19. Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945 рр. Киев : Наукова думка, 1970. 195 с.
20. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Київ : Ін-т історії України, 2010. 150 с.
21. Марьяхин Г. Л. Очерки истории налогов с населения в СССР. Москва : Финансы, 1964. 251 с.
22. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) / упоряд. : О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький. Киев : Парламентське видавництво, 2001. 319 с.
23. Патриляк І. К. Радянські партизани та українські повстанці (порівняльна характеристика за віком, освітою, соціальним походженням і національністю). Сторінки воєнної історії України. 2003. Вип. 7. Ч. 2. С. 19 – 26.
24. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. Р. 27. Оп. 17. Спр. 8880.
25. ЦДАВО України. Ф. Р. 2. Оп. 7. Спр. 582.
26. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр.: в 3 т. Київ : Політвидав України, 1967. Т. 3. 455 с.

References:

1. Ukrainskaya SSR v Velikoy Otechestvennoy voyne Sovetskogo Soyuz 1941–1945. (1975). [Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945], 1, Kiev: Politizdat Ukrainy. [in Russian].
2. Istoriya Ukrainскоy SSR. [History of the Ukrainian SSR]. (1984). (Ed). V. Klovov, 8. Kiev : Nauk. dumka. [in Russian].
3. Bezsmertya. Knyha Pam'yati Ukrayiny. 1941–1945. [Immortality. Book of Memory of Ukraine. 1941–1945.]. (2000). (Ed). Herasymov, I. Kyiv: Knyha Pam'yati Ukrayiny. [in Ukrainian].
4. Politychna istoriya Ukrayiny. XX. [Political history of Ukraine. XX century]. (2003). (Ed). Kuras, I. Kyiv: Heneza, 4. [in Ukrainian].
5. Istoriya ukraiyins'koho selyanstva [History of the Ukrainian peasantry] (2006). (Ed). Kul'chyts'ky, S. Kyiv : Naukova dumka, 2. [in Ukrainian].
6. Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni: pohlyad z XXI stolittya. [Ukraine in World War II: a view from the XXI century]. (2010). (Ed). Smoliy, V. Kyiv: Naukova dumka, 1. [in Ukrainian].
7. Koval', M. (1999) Ukrayina v Druhiy svitoviy i Velykiy Vitchyznyaniy viynakh (1939 – 1945) [Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939 – 1945)]. Kyiv: Al'ternatyva. [in Ukrainian].
8. Istoriya ukraiyins'koho selyanstva. [History of the Ukrainian peasantry]. (2006). (Ed). Kul'chyts'ky, S., 2. [in Ukrainian].
9. Perehrest, O. (2010). Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny v roky Velykoyi Vitchyznyanoi viyny (1941 – 1945). [Agriculture of Ukraine during the Great Patriotic War (1941 – 1945)]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny. [in Ukrainian].
10. Perehrest, O. (2011). Ukrayins'ke selo v 1941 – 1945: ekonomichne ta sotsial'ne stanovishche. [Ukrainian village in 1941 – 1945: economic and social situation]. Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. [in Ukrainian].
11. Kucher, V. & Potilchak, O. (2011). Ukrayina 1941–1944: trahediya narodu za fasadom Svyashchennoi viyny. [Ukraine 1941–1944: the tragedy of the people behind the facade of the Holy War]. Bila Tserkva : TOV «Bilotserkivdruk». [in Ukrainian].
12. Narodne hospodarstvo Ukrayins'koyi RSR u 1961. [The national economy of the Ukrainian SSR in 1961]. (1972). Kyiv: Statystyka. [in Ukrainian].
13. Central State Archive of Public Associations of Ukraine, Fund 1, Inventory 23, File 3987 [in Ukrainian].
14. Narodne hospodarstvo Ukrayins'koyi RSR v 1973. [The national economy of the Ukrainian SSR in 1973]. (1974). Kyiv: Polityvydav Ukrayiny. [in Ukrainian].
15. Hrynevych, V. (1995). Ukrayintsi u skladi Chervonoyi armiyi. Kil'kisnyy aspekt pytannya. [Ukrainians in the Red Army. Quantitative aspect of the issue]. Ukrayina u Druhiy svitoviy viyni: Uroky istoriyi ta suchasnist'. Ukraine in World War II: History Lessons and the Present. Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
16. Grigorovich, V. & Zamlinskiy, V. & Nemyatyy V. (1980). Kommunisticheskaya partiya Ukrainy v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. [Communist Party of Ukraine during the Great Patriotic War]. Kiev: Politizdat Ukrainy. [in Russian].
17. Chernigovshchina v gody Velikoy Otechestvennoy voyny (1941 – 1945). [Chernihiv region during the Great Patriotic War (1941 - 1945)]. (1978). Kiev: Politizdat Ukrainy. [in Russian].
18. Sovetskaya Ukraina v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. [Soviet Ukraine during the Great Patriotic War]. (1985). Kiev: Naukova dumka, 1. [in Russian].
19. Koval', M. (1970). Vse – dlya peremohy. Podvyh trudyashchykh Ukrayiny u Velykiy Vitchyznyaniy viyni. 1941–1945. [Everything is for the overhaul. The feat of the working people of Ukraine at the Great Victory Day. 1941–1945]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
20. Perehrest, O. (2011). Ukrayins'ke selo v 1941 – 1945: ekonomichne ta sotsial'ne stanovishche. [Ukrainian village in 1941 – 1945: economic and social situation]. Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. [in Ukrainian].
21. Mar'yakhyn, H. (1964). Ocherky ystoriyy nalohov s naselenyya v SSR [Essays on the history of taxes on the population in the USSR]. Moskva: Fynansy. [in Russian].

22. Ukrayina partyzans'ka. Partyzans'ki formuvannya ta orhany kerivnytstva nymy (1941–1945). [Ukraine is partisan. Guerrilla formations and their governing bodies (1941–1945)]. (2001). (Ed). Bazhan, O. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo. [in Ukrainian].

23. Patrylyak, I. (2003). Radyans'ki partyzany ta ukrayins'ki povstantsi (porivnyal'na kharakterystyka za vikom, osvitoju, sotsial'nym pokhodzhennyam i natsional'nisty). [Soviet guerrillas and Ukrainian insurgents (comparative characteristics by age, education, social origin and nationality)]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny*. [Pages of military history of Ukraine], 7, 19 – 23. [in Ukrainian].

24. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, Fund R. 27, Inventory 17, File 8880 [in Ukrainian].

25. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, Fund R. 2, Inventory 7, File 582 [in Ukrainian].

26. Ukrayins'ka RSR u Velykiy Vitchyznyaniy viyni Radyans'koho Soyuzu 1941 – 1945. [Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941– 1945]. (1967). Kyiv : Polityvydav Ukrayiny, 3. [in Ukrainian].

Olexander G. Perehrest

Doctor of history, Professor, Professor of the Department of World History and International Relations, Bohdan

Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8606-4213>

e-mail: kaf.vsesvit@ukr.net

Olena O. Titika

candidate of Historical Sciences, associate Professor of the Department of World History and International Relations,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3632-7534>

e-mail: cherkassy_2013@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Perehrest, O. & Titika, O. (2021). The Ukrainian peasant factor in the german-soviet war 1941 – 1945. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 25, 30-42. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Perehrest-Titika

THE UKRAINIAN PEASANT FACTOR IN THE GERMAN-SOVIET WAR 1941 – 1945

Introduction. Among the most important problems of national history, a special place belongs to those related to the history of the Ukrainian village in the period 1941 – 1945. This is due to the fact that its economic and human potential was one of the main factors determining the course and consequences of military conflict between USSR and Germany. Both warring parties depended heavily on Ukraine's raw materials, food, and labor resources. Ukrainian rural society became an important source of manning combat units of the USSR Armed Forces and formations of the anti-Nazi Resistance movement. With their military and labor victory and sacrifice, the Ukrainian peasantry made a significant contribution to the victory over the invaders.

Purpose. In the context of this involvement of publications is an analysis of the Ukrainian peasant segment of the German-Soviet war of 1941 – 1945, determining the places and role of the Ukrainian peasantry in the defeat of Nazi Germany.

Methods. The authors used a socio-cultural approach, as well as general scientific principles of historicism, science, objectivity, etc.

Results. The above allows us to state that the Ukrainian peasant factor was important in the German-Soviet war of 1941 – 1945. The peasantry of Ukraine made a huge contribution to changing the defense capabilities of countries. The material and human resources of the Ukrainian countryside played an extremely important role in the victory over Nazi Germany.

Originality. The results of the research obtained by the authors are scientifically significant and new. They significantly expand and supplement previous knowledge about the place and role of the Ukrainian peasant factor in the German-Soviet war 1941 – 1945.

Conclusion. The materials of the research allow to significantly supplement the knowledge of the national history of the war in general, and the history of the Ukrainian peasantry of this period as a holistic and multifaceted phenomenon.

Key words: German-Soviet war, Ukrainian peasantry, agriculture, forms of participation of the peasantry in the struggle against the invaders, the contribution of the peasantry to victory, the tragic consequences of the war for the peasantry.

Received 25.12.2020

Accepted 10.03.2021